

DR. MAYER LÁSZLÓ

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSSEN ÉS AZ AGRÁRPOLITIKA NÉHÁNY ÁLTALÁNOS KÉRDÉSE TANZÁNIÁBAN

A fejlődő országok egyre nagyobb szerepet foglalnak el a világejlődésben. Az elnyert politikai függetlenség birtokában hozzálátnak a gazdasági függetlenség, az önálló nemzetgazdaság létrehozásához. Gazdasági fejlődésük szempontjából legfontosabb kérdés a nemzetgazdaságuk struktúrájának átalakítása, a gazdasági fejlődést indukáló ipar, ezen belül termelőeszköz-előállító ipar létrehozása. Mivel azonban ezen országok többsége agrár-nyersanyagtermelő, különlegesen bonyolult dialektikus viszony van, illetve kell legyen e két fő népgazdasági szektor között. E bonyolult szektorális viszony, illetve dialektikus egyensúly elméleti megfogalmazása rendkívül fontos tehát.

1. *A mezőgazdaság szerepével kapcsolatos főbb nézetek*

A mezőgazdaság gazdasági fejlődésében betöltött szerepének kérdése viszonylag új, arra az időszakra esik, amikor a volt gyarmatok politikai függetlenségük elnyerése után, közzgazdasági elméletet keresnek. A fejlett tőkés országok gazdasági feltételei más igényeket támasztottak és támasztanak a közzgazdaságtannal szemben (piac probléma) az „anyaország” közzgazdaszai pedig nemigen foglalkoztak a gyarmatok fejlesztésének kérdéseivel. A polgáriak körében általában implicite elfogadott volt az a tény, hogy a gyarmatok mezőgazdasága és kitermelő ipara fejlődésük motorja.

A comparatív-költségek ricardói elvére hivatkozva azzal érveltek, hogy ipar nélkül, a mezőgazdasági termékek exportálásán keresztül, előnyökhöz jutnak és így fejlődhetnek.

A gyarmati rendszer teljes összeomlása és a független államok keletkezése, gazdasági problémáik előtérbe kerülése a polgári közzgazdák, agrárközzgazdák, politikusokat e kérdés felé irányította. A polgári közzgazdaság — illetve agrárközzgazdaságtanon belül e tekintetben (a mezőgazdaság szerepe tekintetében) árnyaltabb, sokszínűbb nézetcsoportok alakultak ki.

E nézetcsoportokat a következőképpen lehetne jellemezni:

- a) *Nézetek, amelyek továbbra is a mezőgazdaságot tartják a fejlődés motorjának.*
- b) *Azon nézetek, amelyek a mezőgazdaság és ipar interdependenciáját — kölcsönös függőségét — hangsúlyozzák.*
- c) *Végül azon nézetek, amelyek az ipart tartják a fejlődés motorjának.*
- a) *A mezőgazdaság, mint a fejlődés motorja*

Ez a nézet tulajdonképpen a korábbi komparatív költségek előnyeit hangsúlyozó elképzelés folytatása esetleg bonyolultabb formában. A történelmi tények azonban azt mutatják, hogy a mezőgazdaság nem volt és nem is lehet a gazdasági fejlődés motorja.

Miért nem lehet a mezőgazdaság a fejlődés motorja? Azért nem, mert a mezőgazdaság — természeténél fogva — *nem termel munkaeszközöket*, márpedig egyre fejlettebb munkaeszközök nélkül nincs fejlődés. A mezőgazdaság továbbá *nem indukál a gazdaságban olyan változásokat*, mint az ipar, amely szorosan összefonódik a technika, a tudomány fejlődésével. A fejlett tőkés országok mezőgazdaságában bekövetkező jelentős technikai ugrások (pl. USA-ban a századforduló körül — Európában az 1930-as, méginkább az 1950-es években) az iparból, pontosabban annak a mezőgazdaságba való behatolásából következtek.

Ha a mezőgazdaság „természeténél fogva” — mivel munkaeszközöket nem állít elő — nem is lehet a fejlődés motorja, talán a külkereskedelem révén lehetne? Vetődik fel a kérdés. A mezőgazdaság így sem lehet a fejlődés motorja, mert a mezőgazdasági nyerstermékek világpiaci áringadozása a hosszabb távú romló cserearány (terms of trade) nem teszi ezt lehetővé.

Tanganyika gazdaságában sem volt az exportorientáltságú mezőgazdasági termelés a növekedés motorja, amit jól mutat az a tény, hogy 1938 és 1960 között az össz mezőgazdasági export 13-szorosra nőtt ugyan, de az 1 főre eső nemzeti jövedelem (évi 20 font) lényegében változatlan maradt.¹

b) *A kölcsönös függést hangsúlyozó nézetek*

E nézet képviselői arra hivatkoznak, hogy az ipar és mezőgazdaság között interdependencia van és hibásnak tartanak minden olyan kérdésfelvetést, hogy melyiket kell a fejlődés „motorjának”, esetleg elsődlegesnek tekinteni. A kölcsönös függés természetesen alapvetően igaz, azonban csak ezt tartani szem előtt helytelen. *A kölcsönös függés nem zárja ki, hogy ezen belül vagy az ipar vagy a mezőgazdaság élvezhet prioritást, vezetőszerepet.*

A két szektor kölcsönös függése a történelmi fejlődés során szükségképpen változik, mint ahogy ezt mind a fejlett tőkés országok, mind a szocialista országok gazdaságtörténete mutatja.

A csak kölcsönös függést hangsúlyozó történelmietlen szemlélet nem nyújthat egy-egy ország konkrét feltételeire vonatkozó gazdaságpolitika alapjául szolgáló útmutatást.

c) *Az ipar mint a fejlődés motorja*

A polgári közgazdászok egy viszonylag kisebb része vallja ezt a nézetet. A volt gyarmati országok strukturális átalakítása, az iparosítás történelmi szükségyszerűség. Sok esetben azonban úgy tűnik, hogy az ipar és mezőgazdaság helyes, dialektikus kölcsönhatását nem látják világosan. Összetévesztik az ipar, mint a fejlődés *motorja* és az *ipar elsődlegességének* eltérő kérdéseit.

Néhány fejlődő országban a gazdaságpolitikai gyakorlatban is az ipar elsődleges fejlesztésének politikáját követték.

A fejlődő országok közül — néhány szocialista orientációjú országban (Ghanában Nkrumah idején és Tanzániában 1967-ig) az ipar elsődleges fejlesztése felé hajlottak. Ghanában a jelentős élelmiszer áremelkedés, gazdasági és egyéb nehézségek, és végül az ezt kihasználó katonai puccs jelezte a gazdaságpolitikai hibát.²

1. Z. Marsh and G. W. Kingsworth: An introduction to the history of East-Africa, Cambridge Univ. Press. 1961. 233. old.

2. Nem önmagában az iparosítás volt túl gyors, hanem az adott körülmények közötti alkalmazása.

Tanzániában is jelentkezett az ipar és mezőgazdaság, a város és falu jövedelemviszonyaiban ez az aránytalanság, azonban ezt a problémát simábban sikerült megoldani.

Az ipar elsődleges fejlesztése koncepciójában szerepet játszhatott a szocialista országokban kialakult elmélet és gyakorlat. A szocialista országokban azonban az ipar fejlesztése elsődleges lehetett a fejlődés ezen fokán, mert a mezőgazdasági termelőerők voltak olyan fejlettek, hogy létrehozták a beruházáshoz szükséges terméktöbbletet, sőt igen jelentős könnyű- és élelmiszeripar már létezett.

Az ipar és mezőgazdaság dialektikus viszonya

Mint az előzőkből láttuk, mindhárom nézetcsoporthoz volt bizonyos hiányossága.

Ahhoz, hogy e rendkívül bonyolult és egyben fontos viszonyt tisztázzuk, mindenekelőtt meg kell fogalmaznunk, mit is kell érteni a gazdasági növekedés *motorja* (engine of growth) és valamely népgazdasági ág (ipar vagy mezőgazdaság) *elsődlegessége* (primátusa) fogalmain.

A gazdasági növekedés motorja nyilvánvalóan az az *elsődleges önmozgásra képes legdinamikusabb gazdasági ág, vagy terület lehet, amely az egész gazdaság növekedését indukálja, előreviszi*. A marxizmus ezt az önmozgást megvalósító jelenséget az ember és a munkaeszközök sajátos dinamikájában találja meg. A termelőalkotó ember munkaeszközeivel kölcsönhatásban indukálja a gazdasági növekedést. Ha azonban ezt a jelenséget külön-külön megvizsgáljuk, vagyis az ember és mezőgazdaság adta munkaeszközök, valamint az ember és ipar nyújtotta munkaeszközök viszonylataiban, akkor azt találjuk, hogy az utóbbi a tulajdonképpen igazán dinamikus.

A mezőgazdaság által nyújtott munkaeszközök — vagy szélesebb értelemben termelési eszközök — önmagukban alig mutatnak fejlődést (vetőmag, föld, élőállat). Következésképp, *az ipar területén megvalósuló ember-munkaeszköz viszony az ami igazán dinamikus, és mint fő mozgató rugó előreviszi az egész gazdaság, és ezen belül a mezőgazdaság fejlődését is*. A gazdasági fejlődés motorja tehát csak az ipar, főleg a munkaeszközök termelését végző ipar lehet. Az ipar állandóan meg kell hogy maradjon, mint a gazdasági növekedés motorja, függetlenül attól, hogy az ipar vagy a mezőgazdaság fejlődése elsődleges az adott időszakban.

Az ipar és a mezőgazdaság dialektikus viszonyának másik fontos kérdése: *melyik az elsődleges?*

Előbb arra a fontos kérdésre kell válaszolnunk, hogy mi lehet az elsődlegesség megnyilvánulása? Bognár József művében³ *a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulást* tekinti olyan mércének, ami a fejlődésben vezető szerepet mutatja. E felfogás mellett a beruházásokból való részesedési arányt, foglalkoztatottság nyújtásához való hozzájárulást stb. egyaránt lehet ilyen mércének tekinteni.

Ha tehát egy adott ország adott fejlettségi fokán a mezőgazdaság a nemzeti jövedelem döntő többségét termeli, és hozzátehetjük, hogy a beruházások többségét foglalja le, legnagyobb mértékben járul hozzá a tőkeképződéshez, export bevételekhez, foglalkoztatáshoz — akkor a mezőgazdaságot elsődlegesnek lehet és kell tekinteni. Ez nem mond ellent az egyidejű gyors iparfejlesztésnek.

3. Bognár József: A gazdasági fejlődés irányítása a fejlődő országokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 242. old.

A mezőgazdaság vagy ipar elsődleges fejlesztésének kérdése⁴ — mint már jeleztük — függ a történelmi fejlettségi foktól, de függhet egyéb természeti tényezőktől is. Lehetnek olyan elmaradott országok, amelyek valamilyen nagy értékű és keresett nyersanyagot termelnek ki (pl. közeli országokban az olaj, Zambiában a réz stb.), amelynek ipari végtermékké való feldolgozása a vegyipar, rézfeldolgozás stb. elsődleges kifejlesztését követeli meg (export orientált ipar), amelynek bevételeiből valamivel később előirányozhatják a mezőgazdaság elsődleges fejlesztését.

A különleges ipari nyersanyagokkal nem rendelkező legelmaradottabb fejlődő országok számára a mezőgazdaság elsődlegességét támasztja alá az a tény is, hogy a fejlődésnek ezen a fokon — amikor a föld és az emberi munkaerő, valamint az egyszerűbb mezőgazdasági technika nincs kihasználva — viszonylag kis ráfordítással nagyobb gazdasági növekedést lehet elérni, mint általában az iparban.

A mezőgazdaság, illetve ezzel kapcsolatban az élelmiszer-termelés elsődlegességének szükségességét igazolja továbbá a fejlődő világ 1 főre eső élelmiszer-termelésének hosszabb távú romlási tendenciája is.

AZ EGY FŐRE ESŐ ÉLELMISZER-, ILLETVE MEZŐGAZDASÁGI TERMELES ÉVI %-OS ALAKULÁSA⁵

Országcsoport	Élelmiszer		Mezőgazdasági termelés	
	1948/52—1970	1960—1970	1948/52—1970	1960—1970
Összes elmaradott ország	0,6	0,1	0,6	0,0
Afrika	0,0	-0,7	0,3	-0,5
Fejlett tőkés ország	1,1	0,9	1,0	0,6

Mint az előző táblázat mutatja, az elmaradott országokban az egy főre eső élelmiszer-termelés a 20 éves hosszabb távon alig nőtt, sőt változatlan maradt. Afrika esetében ez különösen drámai, mert az 1 főre eső élelmiszer-termelés 0,7%-kal csökkent évente, az utóbbi évtizedben.

Ezek az adatok azt is mutatják, hogy a fejlett tőkés országokban, ahol tulajdonképpen az élelmiszerek és mezőgazdasági termékek iránt nem rugalmasabbé a kereslet, ezek termelése mégis sokkal gyorsabban nő, mint az elmaradott országokban.

Melyek ennek a fejlődő országokra — és különösen Afrikára nézve rendkívül hátrányos fejlődésnek a főbb okai.

Mindenekelőtt az élelmiszer, illetve mezőgazdasági termelés nem megfelelő ütemű emelkedése. A fejlődő országok nem helyeznek kellő súlyt az élelmiszer, illetve mezőgazdasági termelésre. Mint később látni fogjuk, a mezőgazdaság fejlesztése nem elsősorban technikai, hanem politikai-gazdasági kérdés. A fejlődő országok döntő többsége a beruházásokat túl nagy arányban a város, az ipar, főleg a gazdasági és szociális infrastruktúra felé irányítja.

Továbbá jelentős szerepet játszik a jelen elmaradott országokra jellemző „népesedés robbanás”. A fejlődő országokban igen általános évi 2,5—3%-os természetes szaporodás, amely általában felemészti a mezőgazdasági termelésnövekedést és semmi sem jut az élelmiszerhelyzet javítására, az 1 főre eső fogyasztás növelésére.

4. A fejlődő országokkal foglalkozó közgazdasági irodalom a mezőgazdaság (agriculture) szó helyett a „vidék” fejlesztés (rural-development) fogalmát használja és általában ezt kell érteni a mezőgazdaságon. Ez szélesebb fogalom — a vidéki életviszonyokat emeli ki a város, az iparral szemben.

5. Keith Griffin: Agrarian, polisy, the political and economic context. Oxford, World Development Vol. 1. No. 11. 1973.

Az összes elmaradott országra, és ezen belül mindenekelőtt Afrikára jellemző tendencia Tanzániában is érvényesült. Az 1964—71-es évek átlagos mezőgazdasági termelésnövekedése (1966-os változatlan árakon) évi 2,5% volt, ugyanakkor a népességszaporodás évi 2,7%-os⁶, azaz az egy főre eső mezőgazdasági termelés csökkent.

Ezzel a tendenciával szorosan összefügg, hogy a mezőgazdasági lakosság jövedelemaránya jelentősen csökken a városhoz viszonyítva és ez csökkenti a mezőgazdasági termelés anyagi érdekeltségét. Tanzániában 1961—1966 között a mezőgazdasági lakosság vásárlóereje összesen 5%-kal nőtt, ezzel szemben a városi lakosságé 50%-kal, tehát 10-szer gyorsabban.⁷

Az a tény, hogy a tanzániai lakosság 2,7%-os évi népszaporodási rátát figyelembe véve, évente több mint 300 000 fő munkára váróval gyarapodik, ugyanakkor a mezőgazdaságon kívüli foglalkoztatottak iránti igény évente csak kb. 10 000-rel nő, jelzi, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatottságot kell elsősorban jelentősen növelni.

Mindezek a tényezők együtt a tanzániai vezetőköt arra készítették, hogy főleg 1967. után a mezőgazdaság (rural) a vidék fejlesztésére helyezték a hangsúlyt.

Már ez a tendencia jelentkezik abban, hogy a kormány költségvetéséből a falusi területet szolgálja — az eredeti tervek szerint:⁸

1970/71 — 48%,

1971/72 — 55%,

1972/73 — 60%.

Meg kell azonban jegyezni, hogy ezen arányokat nem érték el.

2. A mezőgazdaság szerepe Tanzánia gazdasági fejlődésében

A mezőgazdaságnak egy ország nemzetgazdaságában, illetve annak növekedésében betöltött szerepét a következőkben lehetne összefoglalni:

- a lakosság élelmiszerellátásának biztosítása,
- az ország exportbevételeihez való hozzájárulása,
- nyersanyagot szolgáltat az ipar számára,
- munkaerőt bocsát a többi népgazdasági ág számára,
- hozzájárul a tőkeképződéshez,
- a mezőgazdaság — mint az ipar fő piaca.

A következőkben röviden azt tekintjük át, milyen a helyzete; a perspektívája az egyes tényezőknek.

a) A lakosság élelmiszerral való ellátása

Az elmaradott országokban általában és így Tanzániában is a mezőgazdaság élelmiszertermelési szerepe rendkívül nagy, hiszen a lakosság össz fogyasztásának kb. 80—90%-át élelmiszerek alkotják. Az élelmiszerfogyasztás alacsony színvonalra, egyoldalú és nem megfelelő összetétele mind a munkaerő alacsony szintű újratermelését, mind a betegségek iránti fogékonyságát és a nagyon alacsony várható átlagéleletkort eredményezi.

Néhány főbb élelmiszer egy főre eső fogyasztása (1963—64-ben):

	Tanzániában	Európában
hús	9,45 kg	60—70 kg
tej	15 liter	120—150 liter
cukor	5 kg	30—40 kg.

6. Background to the Budget 1971/72. 4. old.

7. Wages, incomes, Rural development investment and Price policy. Dar Es Salaam 1967. 12. old.

8. Guidelines to the Annual Development Plan 1971/72. Dar Es Salaam.

Ezek az élelmiszerek (főleg fehérjék), amelyekre az emberi szervezetnek leginkább szüksége van és színvonala összefoglalóan jellemzi a táplálkozást. A fenti számokból kiderül, hogy e tekintetben a fejlett országokban 6—7-szer magasabb a fogyasztás.

A gazdasági fejlettség ilyen alacsony szintjén az élelmiszerek iránti kereslet még rugalmas, és ha nem fordítanak megfelelő figyelmet termelésére, akkor ez részben jelentős áremelkedéshez, vagy az import fokozódásához vezet, ami külföldi valutát von el a népgazdaság más területeitől.

Az összkalória napi fogyasztása becslések szerint 2000—2500, nem sokkal alacsonyabb, mint Európában (kb. 3000), azonban ezt egyoldalú táplálkozással — kukorica, maniókaggyóker, főzöbanán formájában veszik magukhoz.

A mezőgazdaság feladata tehát, hogy gyors ütemben megnövelje a legértékesebb élelmiszerek termelését (a fentiekét 6—7-szeresére), figyelembe véve még az igen jelentős, 2,7% körüli népességszaporodást is.

Nem véletlen tehát, hogy Tanzániában az első 5 éves tervben prioritást biztosítottak a mezőgazdaságnak „megfelelő és kiegyensúlyozott táplálkozás mindenki számára”.⁹

b) A mezőgazdaság szerepe az exportbevételek biztosításában

Az ország öröklött, torz gazdasági struktúrája — élelmiszertermelés elhanyagolása, az ipar szinte teljes hiánya, majd később éppen ennek megszüntetése megköveteli — a mezőgazdasági termékek exportját. A fejlődés jelenlegi fokán — bármennyire hátrányos is, nem tud az ország mást exportálni, mint mezőgazdasági terméket. A lényeges különbség a gyarmati időszak exportjával szemben, hogy ezen bevételek már a gazdasági növekedést, mindenekelőtt a belső orientációjú növekedést táplálják (élelmiszertermelést, ipart stb.).

TANZÁNIA EXPORTÉRTÉKE MILLIÓ SILLINGBEN¹⁰

Év	Össz export	Mg. termék-export	A mg.-i termék az össz export %-ában
1962	1076	967	89,9
1963	1305	1206	92,4
1964	1456	1320	90,7
1965	1313	1171	89,2
1966	1668	1482	88,8
1967	1645	1422	86,4
1968	1585	1450	91,5
1969	1667	1489	89,3
1970	1689	1528	90,5

Mint a fenti táblázatból látható, mezőgazdasági termékek alkotják az összexport körülbelül 90%-át, valamint az is látszik, hogy az arány ezalatt az időszak alatt nem változott.¹¹ A hosszabb távú fejlődésnek az lesz a következménye, hogy a mezőgazdasági nyersanyag jellegű termékek aránya csökkenni fog.

9. Tanzánia Second Five Year Plan Vol. I. VIII. old.

10. Background to the Budget 1969/69. 19. old.; 1970/71. 21. old.

11. Valószínű, nem egészen pontos az arány, mert az összexport értékéből csak a gyémántexport értékét vontuk le — míg az „egyéb áruk” rovatában szereplő mennyiségeket nem (ezek ugyanis lehetnek mezőgazdasági termékek és iparcikkek egyaránt).

c) *A mezőgazdaság mint az ipar fő nyersanyagellátója*

A gazdasági fejlettség alacsony fokán, amikor még az élelmiszer és könnyűipar dominál a nyersanyagok döntő többsége mezőgazdasági eredetű. A fejlődés későbbi időszakában — nehézipar fejlődésével — egyre inkább az ipar, kitermelő és a vegyipar válik saját maga nyersanyagellátójává. Tehát a mezőgazdaság szerepe ebből a szempontból is jelentősen változik. Potenciálisan a teljes mezőgazdasági export a tanzániai ipar nyersanyagforrásának tekinthető és bár a tendencia ennek egyre nagyobb része ipari feldolgozása — az igen nehéz és lassú folyamat, teljesen nem is valósítható meg.

A KÖZVETLENÜL MEZŐGAZDASÁGI NYERSANYAGOT FELDOLGOZÓ IPARI TERMELÉS ÉRTÉKE ÉS ARÁNYA¹²

Év	1000 shillingben folyó áron	Az összipar %-ban
1958	89 700	59%
1965	742 363	75%
1966	833 300	68%
1968	721 003	60%
1969	902 090	60%
1970	982 676	58%

A fenti táblázat mutatja, hogy a függetlenség előtti időhöz képest 59%-ról 75%-ra nőtt a közvetlenül mezőgazdasági nyersanyagot feldolgozó ipar aránya (időközben új vállalatok léptek be — textil stb.), 1965 óta azonban ez már csökkenő tendenciájú.

A főbb ipari feldolgozásra alkalmas mezőgazdasági termékek a következők: szizál, gyapot, kávé, cukornád, tea, dohány, Pyrethrum, marha (hús és bőr), búza, földimogyoró.

A mezőgazdasági össztermelésen belül lassan növekvő az eladásra történő termelés, azaz megfordítva az önellátás aránya csökken, mint ahogy ezt mutatja a következő táblázat.

A MEZŐGAZDASÁGI ÖSSZTERMELÉS ÉS ÁRUTERMELÉS¹³

Év	Össz mezőgazdasági termelés értéke folyó áron millió sh-ben	A mezőgazdasági árutermelés értéke folyó áron millió sh-ben és %-ban
1960—62	2298	792 34,5
1964	2745	1167,8 42,5
1965	2592	1139 43,9
1966	2884	1144 40,2
1967	2879	1173 40,7
1968	2973	1327 44,6
1969	3074	1444 47,0
1970	3378	1647 48,8
1971	3324	1586 47,7

A fenti táblázatból látható, hogy viszonylag nagy a lakosság közvetlen mezőgazdasági termék önfogyasztása (50—60% között van). A mezőgazdaság, mint fő

- Az 1958-as évre vonatkozóan az adatok (World Bank Report 129. old.) az élelem, ital, dohány, malomipar értékeit foglalja magában az 1965-től kezdődő évekre (Background to the Budget 1969/70 — 57. old. A fentiek mellett a textilipart is és az újabb iparokat, az arány ezért nőtt meg.
- Össz mezőgazdasági termék (erdészetet, vadászatot, halászatot is beleértve). Backg. to the Budget 1968/69. 44—46. old. Backg. to the Budget 1971/72. 5. old.

nyersanyagforrás lehetőségei — a mezőgazdasági össztermelés, az árutermelés arányainak és a feldolgozás részarányainak növelésével — még rendkívül nagyok.

d) *A mezőgazdaság mint fő munkaerőforrás*

A mezőgazdaság a társadalom fejlődésének korai szakaszában a lakosság túlnyomó többségét foglalkoztatja. Ahogy azonban a termelőerők fejlődnek, egyre többen szabadulnak fel a mezőgazdasági termelés köréből és áramlanak át az iparba, illetve a népgazdaság más ágazataiba.

Az 1967-es népszámlálás feltárta, hogy Tanzánia összlakossága 12,23 millió — és az évi növekedés 2,7%. Sajnos, pontos adatok a kor megoszlására, illetve a munkaképes korúakra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre, csak igen elnagyolt becslésre szorítkozhatunk. A 12,23 millió összlakosságból 3—4 millió lehet a munkaképes korúak száma — figyelembe véve a kiskorú gyermekek viszonylag nagyobb arányát.

A következő táblázatból látható, hogy a bérért foglalkoztatottak összlétszáma nagyon kicsi, a munkaképes korú lakosság 8—10%-a, sőt a feltüntetett időszak alatt alig nőtt valamivel. Rendkívül nagy a foglalkoztatottak körén belül a mezőgazdaságban alkalmazottak (ültetvényeken) aránya. A mezőgazdasági bérmunkások (ültetvényeken dolgozók) abszolút száma jelentősen csökkent, részben a gépesítés, részben a szizáltermelés csökkentése miatt.

A BÉRÉRT FOGLALKOFTATOTTAK SZÁMÁNAK ÉS FŐ CSOPORT MEGOSZTÁSÁNAK ALAKULÁSA¹⁴

Év	Összes	Mezőgazdaság	Ipar/kiterm. fel- dolg./építőipar	Kereskedelem, szállítás, szolgáltatás
1963	340 344	165 532	57 889	116 923
1964	351 257	163 589	65 149	122 519
1965	333 755	139 162	64 378	130 215
1966	336 497	126 213	73 541	136 733
1967	346 398	123 999	79 553	142 846
1968	351 711	109 213	88 785	
1969	367 926	112 888	99 009	

Az ipari foglalkoztatottak számának alakulása már határozott, bár igen lassú növekedést mutat. Az évi növekmény a fenti időszak vonatkozásában közel 5000 fő. Ha mármost figyelembe vesszük, hogy az ún. „tercier” szektorban foglalkoztatottak aránya már így is viszonylag nagy, ütemnövekedésére nem igen lehet számítani. Együttesen a „sekunder” és „tercier” szektor új munkaerő igénye kb. 10 000 fővel növekedett — ezzel áll szemben a lakosság 2,7%-os növekedési rátája, ami évi kb. 300 000 fő új munkát kereső személyt jelent. Mindezekből a tényezőkből következik, hogy a növekvő népességet döntően a mezőgazdaságban kell lekötöni. Az ipart jelentősen fejleszteni kell, és korlátozott mértékben lehet is és ez hosszabb távon majd támaszkodik is a mezőgazdaság óriási embertartalékaira, de egyelőre még nem. A munkaképes korú lakosság 90%-a földműveléssel (önellátásra és eladásra termelő kistermelők) foglalkozik, munkaidejének csak 1/2—1/3-át használja ki, munkatermelékenysége sokkal alacsonyabb, mint az iparban.

Összefoglalva — az emberi munkaerő — mint legfontosabb termelőerő hatalmas tömege marad kihasználatlanul „potenciális energia” — amit majd magasabb termelési szinten az ipar és egyéb szektorok fognak később kibontakoztatni.

14. Background to the Budget 1968/69. 29. old. Stat. Abstract 1970. 173. old.

e) *A mezőgazdaság szerepe a tőkeképzésben*

Az 1 főre eső nemzeti össztermék rendkívül alacsony Tanzániában (évi 100 \$ [1970] körül van), — ez egyfelől jelentősen korlátozza az adókkal elvonható többletet, másfelől éppen az alacsony színvonal készítteti a terméktöbblet termelőségébe történő átcsoportosítására. Bármennyire alacsony is az átlagjövedelem — elég jelentős lehetőség van arra, hogy a többletet — kényszertakarékosság útján is — elvonják. Különösen jelentős többletet vesznek el a tradicionális szertartások végzésénél, a közepes és nagyobb jövedelmű árutermelőknél, a presztizs termékek (gépkocsik stb.) vásárlásánál. Nehezíti az adóelvonást a gyarmati periódus adózására való visszaemlékezés, a törzsi szokások makacssága, szervezetlenség stb. Ezért az állam igyekszik a falvak, közösségek életével szorosan összefüggő gazdasági és szociális infrastruktúra (bekötőút, iskolák, orvosi rendelők stb.) ún. „self help” (önkéntes társadalmi munka) területeken minél inkább felhasználni az érintett közösségek munkáját.

Ha a mezőgazdaság súlya a nemzetgazdaságban nagy, akkor nyilvánvaló, hogy a felhalmozásra alkalmas terméktöbblet (surplus) termelése is mindenekelőtt itt történik. Ahogyan az ipar kialakul és fejlődik, egyre inkább beruházásainak nagy részét saját terméktöbbletéből fedezi. *A fejlődés dialektikája az, hogy kezdetben a mezőgazdaság termeli ki mind az önmaga számára, mind az ipar létrehozásához és fejlesztéséhez szükséges tőkét. A fejlődés magasabb fokán az ipar termeli meg nemcsak a saját bővítéséhez, hanem a mezőgazdaság további gyors fejlesztéséhez szükséges terméktöbbletet, termelési eszközöket és ezeket juttatja vissza a mezőgazdaságba.* A tőkés gazdaságban ez részben egy spontán folyamaton a mezőgazdasági és ipari termékek cserearányának (agrárarólló — internal terms of trade) ipar javára történő alakulásán keresztül — részben tudatosan, állami mezőgazdasági adók segítségével történik. Tanzániában is lényegében mindkét fő formájú elvonás létezik. Az ipari feldolgozó vállalatok (főleg a magán, vagy félmagántulajdonban levők) nyomott felvásárlási árakkal — és aztán magasabb késztermékárakkal is — többletjövedelmet szívhathatnak el. A mezőgazdaság a tőkeképzéshez való hozzájárulását két fő forrásnál ragadhatjuk meg, egyrészt az export-importnál — másrészt a mezőgazdasági lakosság jövedelmi adózásánál.

Az első 5 éves terv (1964—1969) éveiben összesen 4600 millió sh volt a bruttó hazai tőkeképződés¹⁵, azaz évi átlagban 920 millió shilling. Ezen összeg pénzügyi forrása lehet a mezőgazdaságból eredő adók, jövedelemadók, külföldi kölcsönök, ipar nyereségei.

TANZÁNIA BRUTTÓ TŐKEKÉPZŐDÉSÉNEK FŐ PÉNZÜGYI FORRÁSAI

Év	Az export-importra kivetett adók millió sh.	Jövedelemadók millió sh. ¹⁷	Feldolg. ipar ¹⁶ nyeresége + amort. millió sh.
1964/65	365,60	152,10	1965 —250,68
1865/66	372,11	183,49	1966 341,49
1966/67	456,31	232,84	1967 374,95
1967/68	527,60	264,02	1968 437,14
1968/69	583,75	296,06	1969 557,12

15. The annual Economic survey 1968. 81. old. Figyelmen kívül hagyva a társadalmi munkákat, állatszaporulatot és a kisparasztok beruházásait.

16. Uo. 56. és the Annual Economic Survey 1970/71. 100. old.

17. Background to the Budget 1968/69. 88. old.

Az export-importra kivetett adókat azon az alapon lehet mezőgazdaság hozzájárulásának tekinteni, hogy az exportbevételek 90%-ban a mezőgazdaságból származnak. Bonyolultabb a helyzet a jövedelemadókkal, itt ennek csak egy részét, $1/2$ — $2/3$ -át lehetne (durva becsléssel) mezőgazdasági eredetűnek tekinteni. A feldolgozóipar nyeresége és amortizációjának összege — természetesen — nem áll teljes egészében tőkeképzésre rendelkezésre (személyi jövedelem és külföldre utalás ezt csökkentik).

Összefoglalva: Ha szűkösek is az adatok, de szemléltetik, hogy a mezőgazdaságból eredő többlettermék — ami a tőkeképzés alapjául szolgálhat — közel másfélszerese az iparból származónak.

f) A mezőgazdaság mint piac

Rendkívül jelentős a mezőgazdaság mint felvevő piac is, hiszen a termelés növekedésével gondoskodni kell a piac növekedéséről is. A mezőgazdasági lakosság, amely az összlakosság 95%-a — a munkamegosztás kifejlődésével, az áruterelés növekedésével — piacot jelent az élelmiszerek számára. Az alacsony fogyasztási színvonal, a viszonylag gyorsan szaporodó népesség mind olyan tényezők, amelyek a potenciálisan nagy és gyorsan növekvő piacot jelentik. Ha ez együtt jár — helyes gazdaságpolitika segítségével az árukapcsolatok fejlődésével, a lakosság megfelelő jövedelem növekedésével, akkor és abban a mértékben a potenciális piacból tényleges piac lesz. A fejlődés jelenlegi fokán a mezőgazdasági lakosság mint piaci tényező szerepének növekedéséhez a specializáció és a főleg munkaigényes termékek termelése járul hozzá. A mezőgazdasági lakosság hatalmas piac az ipari termékek (főleg textil, cement, mezőgazdasági szerszám stb.) számára. Hogy milyen gyorsan növekvő piacról van itt szó, szemléltetésül két különösen gyorsan fejlődő ipart emelünk ki. 1963-ban még csak 6,2 millió négyzetyard textiliát, 1968-ban pedig 34,5 milliót termeltek és adtak el az országban. A cement esetében 1966-ban alig 49 324 tonna — 1968-ban pedig már 153 894 tonna volt a termelés és értékesítés. Természetesen mindkettőnél még import is volt a fenti időszakokban.

Д-р Майер Ласло

РОЛЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ В ТАНЗАНИИ

(Резюме)

Работа занимается наиболее важной и спорной проблемой в развивающихся странах — отношением развития сельского хозяйства и промышленности. Статья делится на две части: первая — общая, содержащая принципиальный подход к проблеме, вторая — демонстрирует конкретный практический пример Танзании.

стрирует конкретный практический пример Танзании.

В первой части работы автор анализирует основные точки зрения западных аграрных экономистов.

Критикуя основные точки зрения их, он устанавливает необходимость дифференциации первичности и «двигателя» развития при изучении отношения сельского хозяйства к промышленности.

Первичной считается та отрасль народного хозяйства, которая играет главную роль в производстве национального дохода, в накоплении, в обеспечении занятости населения, в экспортном доходе в условиях данного исторического периода. Таким образом, первичным может быть как сельское хозяйство, так и промышленность в зависимости от конкретных исторических условий.

«Двигателем» развития, самой динамичной отраслью является промышленность, а в рамках ее — отрасль, производящая средства труда, способствующая всестороннему развитию народного хозяйства и сельского хозяйства также.

«Двигателем» развития может быть только промышленность, независимо от первичности той или иной отрасли народного хозяйства в данный момент.

Во второй части исследования автор наглядно показывает, в чем проявляется примат сельского хозяйства в экономике Танзании. Решение всех этих проблем и использование потенциала сельскохозяйственных производительных сил требуют преимущественного развития сельского хозяйства и данный период развития.

Преимущество развития сельского хозяйства не противоречит высоким темпам развития промышленности, учитывая при этом их диалектическую связь.

Правильность аграрной политики в экономике Танзании доказывает тот факт, что местное сельскохозяйственное производство и производство продуктов на душу населения повысилось с 1961 года. Такими показателями развития не располагают некоторые другие развивающиеся страны.

Dr. Laslo Mayer

THE ROLE OF AGRICULTURE IN THE ECONOMIC DEVELOPMENT AND SOME GENERAL ISSUES OF AGRICULTURAL POLICY IN TANZANIA

(Summary)

The paper deals with one of the most important and also most controversial issues of the developing countries, with the interrelationship of agricultural and industrial development. The article is divided into two main parts; the first being a general, a theoretical one, the second a case study of Tanzania.

In the first part the author surveys the main groups of concepts of western economists, agricultural economists.

In evaluating these concepts the author raises the necessity of distinguishing two things; the primacy of a given branch of economy and the engine of growth. The primacy of a particular branch of national economy manifests itself: the decisive role in the creation of national income; capital formation; ensuring employment; internal market; foreign currency earnings — in a given historical period.

Consequently, both the agriculture and industry can be primary, depending upon the specific historical conditions.

The engine of growth can only be the industry — first of all the tool (or means of production) making industry — which are capable of self-induced and very dynamic development, which through the dialectical relationship between man and tools, promotes the development of both the whole economy and the agriculture as well. The engine of growth can only be the industry, quite apart from the branch of the national economy (agr. or ind) is primary.

In the second part of the article — within the framework of a case study — the author presents what is meant by the primacy of agriculture in Tanzian context. The solution of these problems, or rather the full utilization of agricultural potentialities, at the present stage of economic development, demands the primacy of agricultural development.

In Tanzania, the responsible leaders and theoreticians do not set the primacy of agriculture against the rapid industrial development, because they recognized the dialectical relationships between them.

The appropriateness of the Tanzanian economic-agricultural policy is born out by the fact; that this country is among those very few developing countries where the per capita agricultural or food production increased in the decade following 1961.